

TEMATY WSCHODNIE

Swietłana Koljadenko

LOS KOLEKCJI I ZBIORÓW LICEUM KRZEMIENIECKIEGO

Jak powszechnie wiadomo, bogate zaplecze naukowe stanowi podstawowy warunek rozwoju i prawidłowej działalności każdej uczelni. Dzieje Liceum Krzemienieckiego (niekiedy nazywanego Gimnazjum Wołyńskim) stanowi tego prawa dobrą ilustrację. W trakcie jego istnienia powstały wartościowe kolekcje i cenne zbiory, które stały się podstawą sukcesu oświatowego i rozgłosu gimnazjum.

Chlubą Liceum Krzemienieckiego była biblioteka, której księgozbiór zawierał 24379 tytułów w 34378 tomach. Wyceniano go na 56820 rubli srebrem. Tak bogata biblioteka została zgromadzona dzięki zakupom książek przez administrację Liceum i darom osób prywatnych.

Główną część zbiorów stanowiła biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, która powstała w 1764 r. W 1805 r. Tadeusz Czacki kupił ją - wraz ze zbiorami numizmatycznymi, przyrządami matematyczno-astronomicznymi, gabinetem historycznym i katalogiem Jana Albertrandi - od ks. Józefa Poniatowskiego za 252 tys. zł.

Wśród zakupionych starodruków zwracały uwagę: wydrukowany na pergaminie, ilustrowany egzemplarz „*Historia a de animalibus*” Arystotelesa (Wenecja 1476 r.) i unikalny podręcznik do mnemomechaniki „*Ars memorativa*” (Augsburg 1479).

Za nie mniej cenną część biblioteki Liceum należy uważać księgozbiór znanego polskiego historyka i mecenasa Józefa Aleksandra Jabłonowskiego (1712-1777), подарowany przez córkę, księżnę Teofilę Sapiechową. Liczył on około 4 tys. tomów i zawierał prawie wyłącznie niezwykle cenne starodruki - cymelia.

Spośród innych inkunabułów i rękopisów szczególnie wartościowymi pozycjami były: pierwsza drukowana (grecką czcionką) książka o charakterze humanistycznym - „*De officiis et Paradoxa*” Cyserona (Main 1465 r.), słynna Biblia Iwana Fiodorowa (Ostrog 1580 r.), Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego (1588 r.), wykonana ręcznie mapa Morza Śródziemnego i Czarnego - XVI w. oraz „Północny rzeźbiony kalendarz”, przywieziony w 1805 r. z Chin przez uczonego, pisarza i podróżnika, Jana Potockiego.

W skład zbiorów biblioteki Liceum wchodziły również prywatne kolekcje rodziny Mikoszewskich (788 tomów), hrabiego Franciszka Moszyńskiego (2603 tomy), dyrektora szkół podolskich F. Szejdta (912 tomów) oraz książki medyczne od doktora J. Lerneta.

Po likwidacji Krzemienieckiego Liceum w 1833 r. jego zbiory książek stały się podstawą biblioteki Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie. W okresie istnienia ZSRR - decyzją Kolegium NKO Ukrainiejskiej SRR w dniu 2 sierpnia 1977 r. - została ona przemianowana na Ogólnonarodową Bibliotekę UAN (Ukraińskiej Akademii Nauk) - obecnie Biblioteka Narodowa im. W.I. Wernackiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

W latach 20. rządy: radziecki i polski prowadziły rozmowy na temat przekazania Polsce księgozbioru Liceum. Jednak pertraktacje skończyły się niepowodzeniem, ponieważ strona radziecka odmówiła zwrotu książek.

W czasie agresji Niemiec na ZSRR zbiory biblioteczne zostały wywiezione do Ufy. Kiedy ustało wojenne zagrożenie, biblioteka wróciła do Kijowa stając się częścią biblioteki naukowej z siedzibą w kijowskiej dzielnicy - Podół. Współcześnie jej zbiory stanowią część Biblioteki Naukowej NAN Ukrainy i są złożone w budynku przy ulicy Włodzimierskiej 62. Można tam również znaleźć dobrze zachowane szafy i inne meble przywiezione z Krzemieńca na początku 30. lat ubiegłego stulecia. Opis biblioteki zawarty jest w 5-tomowym katalogu Uniwersytetu św. Włodzimierza.

W ostatnich latach, dzięki społeczno-politycznym przemianom na Ukrainie, jak również z powodu podpisania umowy o współpracy między Centralną Biblioteką Nauką Ukrainy w Kijowie i Biblioteką Narodową w Warszawie, polscy badacze mają dostęp do zbiorów Liceum Krzemienieckiego. Pracami kieruje Hanna Łaskarzewska - kierownik Pracowni Dokumentacji Historycznych Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Oprócz biblioteki, szczególną sławę zyskał sobie (założony w 1806 r.) ogród botaniczny Liceum. Do jego powstania przyczynił się ogrodnik Dionizy Mikler, a zwłaszcza (pracujący w nim od 1809 r.) profesor Willibald Besser. To unikalne laboratorium botaniczne w okresie swojego rozkwitu wysyłało nasiona i rozsady do 25 ogrodów botanicznych, zarówno w Rosji, jak i za granicę. Ilość roślin niekiedy przekraczała nawet liczbę 12 tys. Niestety, w 1842 r. w trakcie przesadzania do ogrodu botanicznego Uniwersytetu w Kijowie stracono połowę z tego botanicznego bogactwa.

Oprócz biblioteki i ogrodu botanicznego Liceum Krzemienieckiego dysponowało doskonale urządzonymi pracowniami: fizyczną i mineralogiczną. W 1933 r. w całości przeszły one na własność Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie.

Liceum posiadało także swoje laboratorium chemiczne. W skład jego oprzyrządowania wchodziło 540 preparatów i materiałów oraz 660 sztuk różnego rodzaju naczyń. Niestety, prawie wszystkie te rzeczy uległy zniszczeniu w trakcie transportu do Kijowa. Cesarski Uniwersytet św. Włodzimierza przejął również gabinet zoologiczny (7757 egz.), obserwatorium astronomiczne oraz gabinet modeli i maszyn (334 przedmioty i 1665 szkiców).

Dalszy los kolekcji numizmatycznej Liceum to jedna z mniej znanych kart historii kulturalnego i naukowego życia na Ukrainie XIX-XX stulecia. Jeszcze w trakcie istnienia Liceum Krzemienieckiego, w 1828 r. gabinet numizmatyczny został przeniesiony do Wilna. Połączono go z miejscową kolekcją, a katalog - ułożony przez Albertrandiego - uzupełnił A. Bogatkiewicz.

Po likwidacji Uniwersytetu Wileńskiego kolekcję przeniesiono do Kijowa, gdzie została przekształcona w specjalny oddział numizmatyczny Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie. Jego pierwszym kierownikiem został były bibliotekarz Liceum Krzemienieckiego - asesor kolegiacki, Paweł Jarkowski. W 1840 r. przygotował on no-

wy, jedenastotomowy (22722 jednostek numizmatycznych) katalog. Przy jego opracowaniu Jarkowski oparł się na łacińskojęzycznym „Numizmatycznym Katalogu Republiki Rzymskiej”, który wcześniej należał - co stwierdza papierowa naklejka na grzbiecie - do numizmatycznego gabinetu Liceum Krzemienieckiego. Rękopiśmienna kopia (objętość - 232 str.) tego łacińskiego katalogu (wydanego przez Albertrandiego) przechowywana jest w muzeum historycznym miasta Ostroga.

W okresie od 1835 do 1845 r. kolekcja wzbogaciła się o około 2 tys. jednostek numizmatycznych. W 1842 r. oddział numizmatyczny przeniesiono do nowego budynku uniwersytetu. Tam, po raz pierwszy w historii Kijowa, została urządzona wystawa numizmatyczna, na której pokazano 4 tys. monet i medali. Później, ów oddział został przejęty przez Muzeum Sztuk i Starożytności. Jego zbiory udostępniano zwiedzającym w każdy czwartek.

W latach 1845-1852 kierownictwo gabinetu sprawował O.J. Krasowski. W tym okresie zbadano i opisano 50 nowych znalezisk i zakupiono 568 monet. Jednocześnie otrzymano bardzo cenny dar; Car Mikołaj I zarządził przekazać Uniwersytetowi w Kijowie 296 rosyjskich monet pochodzących z czasów Piotra I oraz lat późniejszych. Od 1852 do 1865 r. gabinetem numizmatycznym kierował profesor historii Rosji - J.J. Wołoszyński. Jego dziełem było opisanie 50 znalezionych monet.

W 1859 r. zostało wydane zarządzenie, że wszystkie znalezione na terytorium Imperium Rosyjskiego skarby winny być przekazywane do analizy przez Komisję Archeologiczną w Petersburgu. Na mocy tego rozporządzenia znalezione przedmioty znalazły się w Petersburgu. Tylko nieznaczna część przekazanych monet wróciła do Uniwersytetu w Kijowie.

„Złotym okresem” kolekcji można nazwać lata od 1872 do 1906 r., gdy jej opiekunem był profesor Włodzimierz Antonowicz - znany historyk, archeolog, etnograf, heraldyk i dziekan wydziału historyczno-filologicznego Uniwersytetu.

Jesienią 1915 r. w czasie I wojny światowej, kolekcja uniwersytecka została przeniesiona do Saratowa, skąd wróciła już w 1916 r. W latach 1921-1923 jej kustoszem był profesor P.P. Smirnow. Decyzją kierownictwa Wszechukraińskiej Akademii Nauk pod koniec 1924 r. kolekcja została umieszczona w Muzeum Sztuk przy WAN.

Na tym jednak nie skończyły się podróże zbiorów. W 1931 r. kolekcja została przeniesiona do „Kijowsko-Pieczorskiego” zespołu muzealnego. W 1936 r. przeszła we władanie Centralnego Muzeum Historycznego. Po wojnie, w 1964 r. na terenie zespołu muzealnego otwarto Muzeum Historycznych Skarbów, do którego przekazano 77 tys. eksponatów numizmatycznych zbioru Uniwersytetu. W przeciągu 25 lat kolekcja rozrosła się do 100 tys. monet i medali. Obecnie jest to największy zbiór numizmatów na Ukrainie. W 1985 r. oddział numizmatyki został pozbawiony pomieszczeń wystawowych. Współcześnie nie jest możliwe zobaczenie kolekcji numizmatów w tym również monet i medali Liceum Krzemienieckiego. Należy jednak mieć nadzieję, że kiedyś będziemy mogli oglądać ekspozycję w całej okazałości i bogactwie.

O ile jesteśmy w stanie opisać w miarę dokładnie dzieje zbiorów numizmatycznych, to niestety, nic nie możemy powiedzieć na temat losu innej kolekcji Liceum Krzemienieckiego - zbioru obrazów, wśród których były dzieła pędzla tak słynnych mistrzów jak Rafael, Rubens, Leonardo da Vinci, jak również płótna A. Orłowskiego, F. Smulewicz i innych malarzy.

W 1811 r. twórca Krzemienieckiego Liceum, Tadeusz Czacki, podjął się jeszcze jednego zadania - stworzenia drukarni. Wydawano w niej prace naukowe nauczycieli, podręczniki oraz publiczne mowy kierowników i profesorów Liceum. Książki można było kupić w księgarni usytuowanej tuż przy drukarni. Po likwidacji Liceum drukarnia została rozebrana, lecz nie dotarła do Kijowa.

W Państwowym Administracyjnym Archiwum w Żytomierzu zachowało się sporo dokumentów dotyczących późniejszych losów drukarni. Poniżej przedstawiamy opis dwóch takich dokumentów:

1) Zarządzenie nr 1482 z 12 sierpnia 1832 r. - wołyński Generał Gubernator powołując się na zarządzenie nr 4594 z 8 sierpnia żąda rozpieczętowania pakunków i niezwłocznego przekazania drukarni osobie wyznaczonej na Kuratora Charkowskiego okręgu szkolnego (F. 710, op. 1, d. 23, l. 6).

2) Pismo nr 1684 z 18 września 1832 r. - Komendant policji informuje, że wyznaczony przez dyrektora wołyńskich szkół, bibliotekarz Liceum Krzemienieckiego, asesor kolegiálny, P. Jarkowski przystąpił do wypełnienia swoich obowiązków wobec drukarni. Jednocześnie z tego samego pisma dowiadujemy się, że na prośbę ostatniego dyrektora Liceum, Józefa Bokszczanina, policja krzemieniecka objęła aresztem drukarnię i wszystkie sprzęty do niej należące (F. 710, op. 1, d. 23, l. 23)

Co się stało dalej z wyposażeniem drukarni - nie wiadomo.

O działalności Liceum Krzemienieckiego można się dowiedzieć również z jego dokumentów szkolnych, które przetrwały do naszych czasów. Po likwidacji Liceum większość z nich przekazano do Uniwersytetu św. Włodzimierza. Znajdują się one w zasobach Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy (F. 710). Z naszego punktu widzenia najcenniejsze są: Końcowe Wiadomości Gimnazjum Wołyńskiego (F. 710, op. 2), Księgarnia Liceum 1819-1825 (F. 710, op. 2), Rękopis Chrestomatii (wypisów) języka francuskiego (F. 710, op. 3), Rękopis podręcznika języka polskiego (F. 710, op. 3), Konspekty i plany metodyczne wykładów Liceum (F. 710, op. 3).

Niektóre dokumenty Liceum Krzemienieckiego znalazły się w zbiorach Państwowego Administracyjnego Archiwum w Żytomierzu, np. „Sprawozdanie o przychodzie i rozchodzie środków pieniężnych na utrzymanie Gimnazjum Wołyńskiego” (F. 71, op. 1, d. 2).

Pewne dokumenty znajdują się również w zbiorach Krzemienieckiego Muzeum Krajoznawczego oraz w muzeum historycznym miasta Ostroga (okręg rowieński).

Rozproszenie, niepełność oraz czasami utrudniony dostęp do materiałów badawczych przeszkadzają w wyczerpujących i systematycznych badaniach nad spuścizną Liceum Krzemienieckiego. Niemniej jednak nie można się tym zrażać, ponieważ bogactwo zbiorów i jakość materialnej bazy - którymi słusznie szczyciło się Liceum - są sługującą na poważny wysiłek badawczy.

Swietłana Koljadenko

Wybrane pozycje biograficzne:

1. Katalog książek biblioteki Uniwersytetu w Kijowie, Kijów 1857-1858.
2. *Katalog inkunabułów*, wyd. Naukowa Duma, Kijów 1974.
3. Garbuz B., *Muzeum numizmatyki*, „Kijewska Starowyna” 1993, nr 4, s. 88-92.
4. Łaskarzewska H., *Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*, w: „Dziennik Kijowski”, 1996, nr 7, 8, 9, 10, 14.